

ROZDZIAŁ I.

O NIEKTÓRYCH POTRZEBNYCH DEFINICY- ACH, TWIERDZENIACH i ZADANIACH GEOMETRYI.

---

§ 1.

*G*eometrya jest umiejętnością uczącą jak wymierzać i wyznaczać miejsce, które obeymuia ciała, podług swych trzech rozciągłości, to jest *dlugości*, *szerokości* i *grubości*. Ostatnia to jest *grubość*, nazywa się w niektórych przedmiotach *głębokością*, czyli *wysokością*. np. głębokość studni, wysokość domu i t. d.

§ 2.

Chcąc mierzyć trzeba mieć jaką znaną wielkość, aby z nią porównywać można nieznaną, i ta się właściwie nazywa *miarą*, a tey wielkość w każdym prawie Kraiu i miejscu jest odmienną.

§ 3.

Naypospolitsze miary, nazywają się sążniami, stopami, calami. Pręt zwykły 12, 16, do 18. stop w sobie zawierać; stopa zaś zawsze z 12. calow jest złożona, z których każdy dzieli się na 10. lub 12. linii. Sążień np. Warszawski zawiera w sobie 3. Łokcie lub 6. Stop. Takich sążni rachuje się na frzednią miłę Polską 3353 $\frac{1}{3}$. których prawie 17. liczy się na ieden gradus Merydyanu.

§ 4.

Pręt Ryński, którego teraz w większey części Niemiec używają, zawiera w sobie 12. Stóp, stopa 12. calów i t. d.

§ 5.

We Francyi jest sążień *Toise* z 6. stop złożony naypowfszechnieyszą miarą.

§ 6

Stopa Paryzka ma się do Ryńskiej iak 14400. do 15913. do Polskiej iak 14400. do 13085.

§ 7.

W miernictwie, czyli w właściwych wymiarach płaszczyzn dla więk-

szey w rachunkach wygody, wprowadzono miarę dzieśiątkową. Pręty, równe się biorą tym, które są w używaniu na tym miejscu, gdzie się mierzy; każdy zaś pręt bierzemy podzielony na 10 stop, stopę na 10. calow, cal na 10. Linii. Tym sposobem wyrażają się. $4^{\circ} 6' 9''$ znaczy 4. pręty 6. stop, 9. calów.

§ 8.

W wymiarze planow wojennych, używamy ludzkich lub końskich kroków; które lubo u małej liczby ludzi i koni są jednakowey wielkości, łatwo jednak między sobą z zwyczajną miarą mogą być porównane; iako to potym okażemy. Zwyczajny i nieprzymuszony krok człowieka frzedniego wzrostu, jest z $2\frac{1}{2}$ do $2\frac{2}{3}$ stop, tak że 4 kroki na Warszawski pręt z 10. stop złożony 8000. krokow na jedną frzednią milę Polską rachować można.

§ 9.

Trzy rozciągłości w §. 1. wyrażone, to jest długość, szerokość i grubość lub wyfokość, są wżyskim prawie cia-

łom właściwe: z tym wszystkim można z nich jedną lub dwie z osobna w iakiey wielkości bez pozostałych uważać. np. w drodze długość nie uważając na iey szerokość: w polu lub równym placu, będzie chodziło o iego długość i szerokość. Przeciwnie zaś w ciosanym kamieniu, domie uważamy prócz długości i szerokości, iezcze i wysokość.

§ 10.

Widziemy ztąd, że troiaki iest sposób uważania wielkości iakiey rzeczy, podług tego gdy bierzemy razem iedne, dwie, lub wszystkie 3. rozciągłości, każda z nich miarą sobie podobną mierzy się.

§ 11.

Rozciągłość pojedynczo tylko wzięta, daie długość lub linią, i wymierza się miarą długości, która się *mierniczym* prętem nazywa.

§ 12.

Dwie rozciągłości, to iest długość i szerokość razem wzięte, daią powierzchnią, która się powierzchnią, czyli kwadratową miarą wymierza.

§ 13.

TAB:

Wszystkie trzy rozciągłości razem I. wzięte, składają ciało geometryczne, którego miarą jest także ciało nazwane Kostką, czyli Sześcianem. Dwie ostatnie to jest: miara powierzchni i ciało, wynajdują się tylko rachunkiem.

§ 14.

Tym podziałem dzieli się nieiako Geometria na trzy części.

1. Na naukę o długościach, czyli *Longimetryą*.

2. Na naukę o Powierzchniach czyli *Planimetryą*.

3. Na naukę o ciałach, czyli *Stereometryą*.

O dwóch pierwszych tu tylko co potrzebnego przełoży się.

O LONGIMETRII.

§ 15.

Trojakiego gatunku są Linie, to jest: Linie *proste*, *krzywe* i *mieszane*.

§ 16.

Proste linie zawsze iednakową dyrekcyą zachowują, są zatem naykrotszą drogą między dwoma punktami, iak *a b* fig: 1

TAB. § 17.

I. Początek i koniec linii nazywamy *punktem*, w którym żadney długości, ani szerokości i grubości uważać nie trzeba, bo inaczey byłby Linii częścią.

§ 18.

fig: 2 Krzywą linią nazywa się ta, która swą dyrekcyą ustawicznie odmienia iak *c d* zatym dłuższy obwód czyni od prostej drogi między punktami *c i d*

§ 19.

fig: 3 Mieszana linia składa się po części z prostej, a po części z krzywey linii iak *e f*

§ 20.

Linii prostych ieden tylko jest gatunek; krzywych zaś iest wielka liczba z których rozmaite osobliwe mają własności,

§ 21.

fig: 4 Nayprzednieysza i nayużyteczniejsza między niemi iest linia kołowa. Ta powstaie, gdy linia prosta *g h* obraca się koło niewzruszonego punktu *g* który się nazywa *szrodkiem koła* (Centrum Circuli.)

§. 22.

TAB:

Linia prosta $g h$, którą koło było I . nakreślone, nazywa się *Promieniem koła* linia $h i$ i *średnicą* koła (Diametr). Ten wielkość cyrkulu wyznacza.

§. 23.

Krzywa Linia $h k i l$, która ze wszystkich stron koło zamyka nazywa się *okręgiem koła* (Circumferentia v Peripheria Circuli).

§. 24.

Okrąg ten dzieli się na 360. równych części, które się *stopniami* (gradus) nazywają; ale nie są tak wyznaczoną miarą iak są stopy lub cale, tylko się jedynie na stosunku zafadzaia; ponieważ stopień znaczy 360. część swego okręgu, który wreszcie wielkim lub małym bydz może. Przeto też stopnie we wszystkich kołach są sobie równe.

§. 25.

Stopień dzieli się znowu na 60 *Minut*, minuta na 60 *Sekund* i t. d. te następującym sposobem oznaczają się 5° $9' 21''$ znaczy 5. stopniow 9 Minut, 21 Sekund.

TAB: *Pul-kole* zatym *h k i* zawiera 180

I. Czwarta część okręgu koła czyli *kwa-*
drans 90°

§. 26.

fig: 5 *Linia prostopadła* (perpendicularis) nazywa się każda *Linia n m* która na inney *o p* tak jest wystawioną, że się na żadną iey stronę nie nachyla.

§. 27.

Linia poziomą (horizontalis) nazywa się *linia o p*, któraby na powierzchni stojącej wody poprowadzoną być mogła. Prostopadła do niej *m n* nazywa się wtedy pionową (verticalis).

§. 28.

Pochylą linią nazywa się taka *linia n q*, która względem linii *o p* której się w punkcie *n* dotyka, bardziej do iedney iak do drugiej iey strony jest nachyloną.

§. 29.

fig: 6 *Liniami równoodległemi* (parallelæ) są te, które równą zawsze między sobą mają odległość, a zatym nigdy się z sobą zeysć nie mogą iako *r s i t u*.

§. 30.

TAB:

Gdy dwie linie proste ab i ac do siebie I. bie się nachylaia i schodzą się w punkcie a , wynika z tego kąt; ten wyraża się ^{fig. 7} trzema literami, tak iednak, żeby ta litera we środku się kładła, która się znajduje przy wierzchołku kąta iak tu bac .

§. 31.

Miarą każdego kąta, niech będą jego ramiona ab , ac iak chcą długie lub krótkie, jest łuk de który otwartością cyrkla podług upodobania wziętą jest z iego wierzchołka a nakreślonym. Ile tedy łuk ten zawiera w sobie stopniow tyleż się ich także i kątowi przypisuje.

§. 32.

Ponieważ na każdej linii fc , można nakreślić półkole $fhde$: wynika ztąd że żaden kąt nie może w sobie zawierać 180. Stopniow; inaczey bowiem zamieniłby się w linią prostą.

§. 33.

Dzielią się kąty co do swej wielkości na 5. Klasy: iako to:

1. Na kąty proste: które powstaia gdy dwie linie iak ag i ac Fig. 7. są do siebie.

TAB. bie prostopadłe. Aże między ramionami takiego kąta można zawsze nakreślić łuk który będzie czwartą częścią całego okręgu, zawiera zatem kąt prosty 90. stopniow.

1. *Kąty ostrye*, które są mnieysze od kąta prostego, i zawierają w sobie od 0 stopniow aż blisko do 90. stopniow, iak *b a c* Fig. 7.

3. *Kąty rostowne* ktore są więkksze od kąta prostego, i zawierają w sobie od 90° do 180° blisko iak *f a b*.

§. 34.

Wszystkie kąty które koło iednego spólnego punktu *g* Fig. 4 stołą zawierają w sobie 360 stopniow: ponieważ między ich ramionami zupełny okrąg koła nakreślić można.

§. 35.

fig. 7. Ponieważ na każdej linii prostej *f c* można nakreślić Półkoło *f h d e*, wazą zatem wszystkie na iedney linii stojące kąty razem 180 stopniow.

§. 36.

Gdy dwa kąty *f a b*, *b a c* na linii prostej *f c* obok siebie stoją, ieden spełnia

niem (supplementum) drugiego nazywa TAB, się, to jest ieden waży tyle, ile drugiemu I niedostaie do 180 stopniow; można zatem wynaleść ważność kąta, gdy iego spełnienie odciągniemy od 180 stopniow.

§. 37.

Dwa kąty ostre gab , bac które razem kąt prosty gac , lub 90. stopniow czynią, nazywają się *dopełnieniami* (complementum) ieden względem drugiego, i każdy z nich tyle waży ile drugiemu do 90 stopniow niedostaie.

Twierdzenie pierwsze.

§. 38.

Jeżeli dwie linie proste ab , cd przecinają się w punkcie e , powstają ztąd *fig: 8* cztery kąty, z których zawsze w wierzchołku przeciwległe (anguli verticales) iak aec , i bed , aed i ceb , są sobie równe.

Dowodzenie.

Kąt aed z iego spełnieniem deb waży 180 stopniow ponieważ stoją na iedney linii ab . Podobnież kąty ceb i

TAB: *bed* ważą także 180. stopniow. Odcią-

I. gwałwszy zatym od obydwóch summ spólny kąt *deb*, po obydwóch stronach zostaną się równe części to jest kąt *aed* równy kątowi *ceb*.

Uwaga. Gdyby więc nie było można przystąpić do kąta *aed*, przedłużyłby tylko trzeba jego ramiona *ae* i *de* w tyłku *bic*, i zmierzyć kąt iemu w wierzchołku przeciwległy *ceb*.

Zacznij pierwsze.

§. 39.

fig 9 Na danej linii *mn* wykreślić kąt równy kątowi danemu *abc* lub przenieść
fig. ostatni.
10

Rozwiązanie (solutio.)

Nakreślam otwartością cyrkla podobną upodobania wziętą od punktu *b* łuk *gh*, i zapisuję tąż samą otwartością cyrkla na linii *mn*, z punktu *m* łuk *op*, biorę cyrklem odległość *gh*, przecinam tą otwartością od punktu *o* łuk *op* i prowadzę linią przez *m* i *p*, zrobi się kąt *gmn* tak wielki iak *abc*.

Zadanie drugie. TAB:

§. 40. I.

Dany kąt qmn podzielić na dwie fig.
rowne części. 10

Rozwiązanie.

Nakreślam otwartością cyrkla podług upodobania wziętą od punktu m łuk op , robię od punktów o i p jedną otwartością cyrkla dwa łuki, któreby się przecięły w punkcie d i ściagam linią md , ta podzieli kąt dany na dwie równe części.

Zadanie trzecie.

§. 41.

Dany kąt nmo wymierzyć przenośni fig.
kiem (Transportator); lub też dany kąt 11.
w stopniach za jego pomocą wykreślić:

Rozwiązanie.

Przyłoż ősrodek przenośnika do wierzchołka kąta nmo ; a jego promień mc zupełnie do linii mo zlicz od tej linii liczbę stopniow na przenośniku aż do linii mn , która jeżeli jest za krótka przedłuża się, aby u brzegu przenośnika stopnie odcinała.

TAB: Jeżeli przypada dany kąt w stopniach
 I. przenieść na linią mo , przykładam znów jak przedtym przenośnik do linii mo , liczę dane stopnie od c do d , naznaczam iak nayściśley ten punkt d , i prowadzę przez niego i przez punkt m linią mn ; uformuie mi się żądany kąt nmo .

Twierdzenie drugie.

§. 42.

fig. 42. Jeżeli dwie linie proste cd i fg równoodległe (parallelæ) są przecięte przez trzecią ab : tak obydwą kąty ostre cdb , fgb , iako też obydwą rostwarte cda , i fga są sobie równe.

Dowodzenie.

Ponieważ obydwie linie cd i fg są równoodległe, mają następnie iednakowe nachylenie do linii ab : zatym i kąty które te nachylone czynią są sobie równe.

Twierdzenie trzecie.

§. 43.

fig. 43. Jeżeli dwie linie równoodległe ab i cd są przecięte przez trzecią mn , powstające ztąd kąty ahn , mfd nazywają

się kątami na przemian (alterni), i są sobie zawsze równe. I.

Dowodzenie.

Kąt ahn jest równy kątowi cfn według 2go Twierdż: ten zaś jest równy swemu w wierzchołku przeciwległemu kątowi mfd , zatem i kąt ahn musi być równy kątowi mfd .

Wniosek.

Wynika jeszcze z tego, że jeżeli między dwoma liniami mn i op jest po- 44 prowadzona linia ukośna on , a kąty na przemian mno , nop jednakowej są wielkości, te dwie linie mn i op są równo-odległymi.

O F I G U R A C H.

§. 44.

Figura jest to miejsce ograniczone liniami.

§. 45.

Figura nazywa się *krzywokreśłą* (curvilinea) lub *prostokreśłą* (rectilinea) według tego jak linie ją ograniczające są krzywymi lub prostymi.